GRADA

Radek Ptáček, Petr Bartůněk a kolektiv

Lékař a pacient v moderní medicíně

Etické, právní, psychologické a klinické aspekty

EDICE CELOŽIVOTNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ ČLK

GRADA®

Radek Ptáček, Petr Bartůněk a kolektiv

Lékař a pacient v moderní medicíně

Etické, právní, psychologické a klinické aspekty

EDICE CELOŽIVOTNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ ČLK

GRADA Publishing

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy
Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude ***trestně stíháno****.*

doc. PhDr. et PhDr. Radek Ptáček, Ph.D., MBA,
doc. MUDr. Petr Bartůněk, CSc., a kolektiv

LÉKAŘ A PACIENT V MODERNÍ MEDICÍNĚ
Etické, právní, psychologické a klinické aspekty

EDICE CELOŽIVOTNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ ČLK

Recenze:
prof. MUDr. Jan Petrášek, DrSc.

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2015
Cover Photo © Depositphotos, Syda Productions, 2015

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
jako svou 6060. publikaci
Odpovědná redaktorka Mgr. Ivana Podmolíková
Sazba a zlom Karel Mikula
Počet stran 192
1. vydání, Praha 2015
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

Podpořeno projektem **Prvouk Psychologie UK – P03/LF1/9.**

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění však pro autory ani pro nakladatelství nevyplývají žádné právní důsledky.

ISBN 978-80-247-9908-7 (ePub)
ISBN 978-80-247-9909-4 (pdf)
ISBN 978-80-247-5788-9 (print)

Autorský kolektiv

Doc. PhDr. Bártlová Sylva, Ph.D.
Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, České Budějovice

Doc. MUDr. Bartůněk Petr, CSc.
IV. interní klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Prof. MUDr. Bencko Vladimír, DrSc.
Ústav hygieny a epidemiologie 1. LF UK a VFN, Praha

Doc. MUDr. Beran Jiří, CSc.
Psychiatrická klinika Fakultní nemocnice, LF UK, Plzeň

Doc. MUDr. Býma Svatopluk, CSc.
Ústav sociálního lékařství LF UK, Hradec Králové

Prof. MUDr. Calda Pavel, CSc.
Gynekologicko-porodnická klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Doc. MUDr. Čeledová Libuše, Ph.D.
Ústav sociálního lékařství LF UK, Plzeň

MUDr. Bc. Čevela Rostislav, Ph.D.
Ústav sociálního lékařství LF UK, Plzeň

MUDr. Fricová Jitka, Ph.D.
KARIM 1. LF UK a VFN, Centrum pro léčbu bolesti, Praha

Prof. PhDr. RNDr. Haškovcová Helena, CSc.
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha

MUDr. Honzák Radkin, CSc.
Ústav všeobecného lékařství 1. LF UK, Psychiatrická léčebna Bohnice, IKEM, REMEDIS, Praha

Mgr. Hořejší Jaroslav
Elpida o.p.s., Praha

MUDr. Irmiš Felix, CSc.
Ordinace psychiatrie, Praha

MUDr. Mgr. Kořenek Josef
Ordinace praktického lékaře pro dospělé, Valašské Klobouky

JUDr. Mach Jan
Česká lékařská komora, Praha

MUDr. ThLic. Matějek Jaromír, Ph.D., Th.D.
Katolická teologická fakulta UK, Praha

Prof. MUDr. Munzarová Marta, CSc.
Ústav lékařské etiky LF MU, Brno

Doc. MUDr. Novák Ivan, CSc.
Ordinace praktického lékaře pro děti a dorost, Kostelec u Křížků

Prof. MUDr. Pafko Pavel, DrSc.
III. chirurgická klinika 1. LF UK a FN Motol, Praha

PhDr. Pavlát Josef, Ph.D.
Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Doc. PhDr. et PhDr. Ptáček Radek, Ph.D., MBA
Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN, Česká lékařská komora, Praha

Prof. MUDr. Raboch Jiří, DrSc.
Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Prof. MUDr. Rokyta Richard, DrSc.
Ústav normální, patologické a klinické fyziologie 3. LF UK, Praha

Mgr. et Mgr. Vácha Marek, Ph.D.
Ústav lékařské etiky 3. LF UK, Praha

Prof. MUDr. Žaloudík Jan, CSc.
Masarykův onkologický ústav, Brno, Senát ČR, Praha

Obsah

ÚVOD **11**

Tomáš Zima
Předmluva rektora Univerzity Karlovy **11**

Aleksi Šedo
Předmluva děkana 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy **13**

Milan Kubek
Kulisy se mění, podstatné však zůstává **15**

Helena Stehlíková
Pacient a lékař, dva věrní a neoddělitelní souputníci
procházející dějinami celé medicíny **17**

Radek Ptáček, Petr Bartůněk
Lékař a pacient v moderní medicíně **19**

1 VZTAH LÉKAŘE A PACIENTA V OBECNÝCH SOUVISLOSTECH **21**

1.1 Helena Haškovcová
Vztah lékaře a pacienta v proměnách času **23**

1.2 Jaroslav Hořejší
Vztah lékaře a pacienta z pohledu pacienta **31**
1.2.1 Moje kůže je pouze vrcholkem ledovce 31
1.2.2 Poznat nemoc na vlastní kůži 32
1.2.3 Pohled lékaře a pohled pacienta 33
1.2.4 Co znamená vztah lékař–pacient? 34
1.2.5 Svět lékaře a svět pacienta 36
1.2.6 Empatický lékař 38

1.3 Jan Mach
Právní souvislosti vztahu lékaře a pacienta **43**
1.3.1 Právní základy vztahu lékaře a pacienta 43
1.3.2 Technologická koncepce medicíny 44
1.3.3 Ošetřující lékař podle zákona a v praxi 44
1.3.4 Iatropatogenie – poškození pacienta nemocničním prostředím
a chováním zdravotníků 47
1.3.5 Ekonomické limity ve vztahu lékaře s pacientem 48

1.4 Marek Vácha
Etické souvislosti vztahu lékaře a pacienta **53**
1.4.1 Paternalismus: velký lékař a malý pacient 54
1.4.2 Partnerství: stejně velký lékař a stejně velký pacient 55

1.4.3 Realita: větší lékař a menší pacient . . . 56
1.4.4 Dobro občana a dobro pacienta . . . 56
1.4.5 Princip autonomie mimo nemocnice . . . 56
1.4.6 Princip autonomie ve zdravotnictví . . . 58
1.4.7 Mezi paternalismem a partnerstvím . . . 58

1.5 Jiří Raboch, Josef Pavlát
Psychologické souvislosti vztahu lékaře a pacienta . . . 61
1.5.1 Terapeutický vztah . . . 61
1.5.2 Problémy vztahu lékaře a pacienta, jejich řešení . . . 62
1.5.3 Ohrožený terapeutický vztah . . . 65

1.6 Sylva Bártlová
Sociologické souvislosti vztahu lékaře a pacienta . . . 71

2 VZTAH LÉKAŘE A PACIENTA V OBOROVÝCH SOUVISLOSTECH . . . 79

2.1 Pavel Pafko
Vztah lékaře a pacienta v chirurgii . . . 81

2.2 Jan Žaloudík
Vztah lékaře a pacienta v onkologii . . . 83

2.3 Petr Bartůněk
Komunikace lékaře a pacienta s přihlédnutím k vnitřnímu lékařství . . . 87

2.4 Pavel Calda, Laurence B. McCullough, Frank A. Chervenak
Etika v porodnictví a gynekologii . . . 91
2.4.1 Klíčové definice a pojmy . . . 91
2.4.2 Vzájemné působení principu prospěšnosti a respektování autonomie při postupech v gynekologii . . . 96
2.4.3 Vzájemné působení principu prospěšnosti a respektování autonomie při postupech v porodnictví . . . 98

2.5 Ivan Novák
Dítě v dnešní medicíně – právo, psychologie a komunikace . . . 105
2.5.1 Práva dítěte . . . 105
2.5.2 Obecné zásady komunikace . . . 106
2.5.3 Psychologie dítěte jako východisko komunikace s dětmi v jednotlivých věkových obdobích . . . 106
2.5.4 Komunikace s rodiči . . . 107
2.5.5 Rodiče a děti v primární zdravotní péči . . . 108

2.6 Svatopluk Býma
Vztah lékaře a pacienta v primární péči . . . 111

3 SPECIÁLNÍ TÉMATA . . . 117

3.1 Marta Munzarová
Lékař a pacient ve výzkumu . . . 119

3.2 Richard Rokyta, Jitka Fricová
Lékař, pacient a bolest **125**
3.2.1 Vztah lékaře a pacienta při léčbě bolesti 125
3.2.2 Informovaný souhlas s analgetickou léčbou 126
3.2.3 Organizace léčby bolesti v České republice 127

3.3 Vladimír Bencko, Radek Ptáček, Jiří Raboch
Motivace pacienta k léčbě a preventivním opatřením **129**
3.3.1 Compliance 129
3.3.2 Konkordance 130
3.3.3 Adherence 131
3.3.4 Psychosociální aspekty percepce zdravotních rizik populací 135

3.4 Jiří Beran
Rozhovor lékaře a pacienta **141**

3.5 Felix Irmiš
Stres ve vztahu lékaře a pacienta **145**
3.5.1 Stresující výroky lékařů 145
3.5.2 Stresující výroky pacientů 147
3.5.3 Stres mezi lékaři 148
3.5.4 Stres lékaře jako pacienta 148
3.5.5 Různé zátěže pacienta 149
3.5.6 Stres pacienta v nemocnici 150
3.5.7 Komunikace a její závislost na temperamentu 151
3.5.8 Individuální variabilita v léčbě 152
3.5.9 Psychosomatika a redukcionismus 153
3.5.10 Mezi diagnózou a stonáním. Kvalitativní výzkum 153
3.5.11 Spiritualita 153

3.6 Radkin Honzák
O komunikaci mezi lékařem a pacientem **157**

3.7 Jaromír Matějek
Etické poradenství – vývoj a přínos pro zdravotnické zařízení a pro pacienta **161**
3.7.1 Historické souvislosti vzniku etického poradenství 161
3.7.2 Výzvy, na které etické poradenství reaguje 163
3.7.3 Úkoly etického poradenství 163
3.7.4 Přínos etického poradenství 164

3.8 Josef Kořenek
Potenciál lékařských stavovských ctností v moderní medicíně **167**
3.8.1 Pojem ctnosti 167
3.8.2 Kultivace étosu lékaře prostřednictvím lékařských stavovských ctností 168
3.8.3 Lékařské stavovské ctnosti – morální ideál lékařské praxe 171

3.9 Libuše Čeledová, Rostislav Čevela
Lékařská posudková služba a její klienti **173**
3.9.1 Posudkové lékařství 173
3.9.2 Rozvoj oboru a lékařské posudkové činnosti 174

3.9.3 Posudkový lékař a jeho klient 175
3.9.4 Klient a jeho posudkový lékař 178

Rejstřík **181**

Souhrn **185**

Summary **185**

®

Předmluva rektora Univerzity Karlovy

Vážení čtenáři,

dostává se vám do rukou další rozsáhlá a velmi zajímavá publikace – *Lékař a pacient v moderní medicíně* s podtitulem *Etické, právní, psychologické a klinické aspekty*, která volně navazuje na knihu *Etické problémy medicíny na prahu 21. století*.

Přispěla do ní řada významných představitelů nejen z různých oborů medicíny a lékařského výzkumu, ale také práva, psychologie, lékařské etiky a dalších oblastí lidské činnosti.

Editoři docent Petr Bartůněk a docent Radek Ptáček jako autory jednotlivých kapitol oslovili přední odborníky, kteří se vyjadřují k různým aspektům – etickým otázkám mezi pacienty a lékaři, ať už v chirurgii, onkologii, gynekologii, psychiatrii, vnitřním lékařství, nebo pokud jde o právo, psychologii a komunikaci v dnešní medicíně, vztahové otázky lékař–dospělý pacient/dětský pacient a jeho rodiče. Zvláštní pozornost je věnována i primární péči a lékařskému výzkumu, bolesti a preventivním opatřením, vše s přihlédnutím ke vztahu pacienta a lékaře.

Vztah pacienta a lékaře existuje od počátků medicíny. Jeho etický rozměr poprvé přesně a zřetelně formuloval Hippokrates a dále jeho následovníci. Etika se stala významnou vědeckou disciplínou zabývající se hodnocením mravnosti lidského chování. Široký rámec pravidel a norem určujících chování a jednání lidí nad rámec zmiňovaného právního minima je morálkou, seznamem povinností – deontologií.

Lékařská věda a výzkum prošly od dob Hippokratových neuvěřitelným vývojem. Vývoj se dotýká rovněž vztahu lékaře a pacienta, který byl charakteristický, a dá se s jistotou tvrdit i odlišný, v každém historickém období. Tyto vztahy byly dány mimo jiné i ekonomickými aspekty, jež do medicíny velmi silně vstupovaly a vstupují pod různými názvy. Rovněž je ovlivnila velká snaha, aby se medici učili vlídnosti a empatii v přístupu k pacientům a tyto hodnoty si zachovali po celou dobu své lékařské profese.

Lékařská etika se dnes snaží především udržovat vysoký standard a rovnováhu mezi odborností na straně jedné a lidskostí konání lékaře na straně druhé. Bez odborných znalostí, ale ani bez lidského přístupu k nemocným zkrátka nikdo dobrým lékařem být nemůže.

Vztahy mezi lékaři a pacienty se řídí dvěma morálními imperativy: *Salus aegroti suprema lex* (Zdraví pacienta je nejvyšším zákonem) a *Primum non nocere* (Především neškodit). Pacient musí věřit lékaři, že udělá vše, co bude v jeho silách, aby mu pomohl. Lékař je ten, kdo má nemocnému pomáhat bez zneužití jeho nouze či své informační převahy.

Bezvýhradné dodržování těchto etických, ale i ostatních právních a morálních pravidel je základním předpokladem vztahu důvěry mezi pacientem a jeho lékařem, a tím zásadně ovlivňuje nejen léčbu pacienta. V tomto smyslu kniha svoje poslání zcela naplňuje. Věřím, že bude dobrým vodítkem nejen pro lékaře a další odborníky, ale především také pro studenty medicíny.

Prof. MUDr. Tomáš Zima, DrSc., MBA
rektor Univerzity Karlovy v Praze

Předmluva děkana 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy

„Moderní medicína". Vzrušující pojem. Využití nejnovějšího vědeckého poznání, nových technologií. Naděje pro pacienty. Možná i trochu obav plátců zdravotnické péče. Ale co lidský rozměr „moderní medicíny"? To „nové", co činí moderní moderním, nepřináší jen jasné šance, ale i další spletitá dilemata. Objektivní i subjektivní. Jak reaguje etika na pokrok biomedicíny? Jak reaguje etika na pokrok vůbec? Slyšíme-li slůvko „moderní" ve spojení s medicínou, patrně většinou cítíme pozitivní rozměr nových příležitostí. Jak je to ale v případě spojení „moderní" a „etika"? Možná nám vytanou i termíny jako pragmatismus, utilitarismus, hedonismus či existenciální etika. A zároveň velmi silně cítíme nebezpečí odvrácených stran těchto směrů. Jak bránit zpohodlnělým racionalizacím se společným jmenovatelem „*když nedostanu, co si zasloužím, tak si to vezmu sám*"? Lze se spolehnout na kategorický imperativ vlastní osobní odpovědnosti, či dokonce osobní a profesní cti?

Medicína je disciplínou plnou dilemat. V obecné rovině je rozhodování medicínských profesionálů formulováno jednoznačně – je třeba konat ve prospěch pacienta. Zároveň je však mnohdy těžké rozhodnout, co je vlastně ono „dobro" a jak různé má aspekty. Proto jsem přesvědčen, že publikace, která se nám dostává do rukou, má velký význam. Vede nás k uvědomění složitosti biomedicínského světa násobené jeho nekonečnou dynamikou. Vede nás k uvědomění toho, že s řešením problémů vždy zároveň otevíráme problémy nové. A tak nám ukazuje nejen nutnost být trvale součástí vědeckého pokroku, ale zároveň také poukazuje na nekončící řetězec nových a nových etických konfrontací, přinášený příležitostmi a šancemi, o nichž v minulosti medicína neměla tušení.

Pomůže-li nám předkládaná kniha k otevřenosti, anticipaci a reflexi těchto témat, pak splní svůj účel.

Prof. MUDr. Aleksi Šedo, DrSc.
děkan 1. LF UK v Praze

Kulisy se mění, podstatné však zůstává

Pokrok, kterého dosáhla lékařská věda v uplynulých desetiletích, sice byl obrovský, ale pokulhává proti rychlosti vývoje současné medicíny a dozajista nebude ničím v porovnání s objevy, jež nás čekají. Rozvoj medicíny vedle nesporného prospěchu pro lidstvo s sebou nese stále nové a nové problémy, hrozby, výzvy, dilemata a otázky, které často nemají jednoduchá řešení. I v překotně se měnících kulisách však základní hodnoty zůstávají. Vztahy mezi lékaři a pacienty sice musí reflektovat překotný vývoj lékařské vědy, avšak vždy a za všech okolností by se lékaři měli držet minimálně těchto dvou morálních imperativů:

Salus aegroti suprema lex – Zdraví pacienta je nejvyšším zákonem.

Primum non nocere – Především neškodit.

Bez pevného fundamentu morálky a etiky by nebylo humánní medicíny. Odborník, který by se základním morálním principům zpronevěřil, by neměl mít právo nazývat se lékařem. Právě bezvýhradné dodržování těchto etických pravidel je totiž základním předpokladem pro existenci onoho zvláštního vztahu důvěry mezi pacientem a jeho lékařem. Vztahu, který nelze v žádném případě redukovat na pouhý obchodní vztah poskytovatele určité služby a jeho klienta, či chcete-li zákazníka. Vztahu, bez kterého je úspěšná léčba nemocných prakticky nemožná.

Pacient má právo mít jistotu, že lékař udělá vše, co bude v jeho silách, aby mu od jeho utrpení pomohl. A lékař je tím, kdo má ze všech sil pacientovi pomáhat, tím, kdo nikdy nesmí zneužít jeho nouze a zoufalství nebo své informační převahy k vlastnímu prospěchu. Vyšší stupeň důvěry, jíž se lékaři oprávněně těší v porovnání s nejrůznějšími obchodníky a servismany, vyplývá právě z víry a přesvědčení pacientů, že lékař ve svém jednání respektuje nejenom vědecké poznatky, ale také zásady morální a etické.

Autonomie lékaře v rozhodování o odborných otázkách je základním předpokladem bezpečnosti pacientů. Kvalifikovaný lékař, který nese plnou odpovědnost, musí mít právo rozhodovat se svobodně, jaký diagnostický a léčebný postup odpovídající současným poznatkům lékařské vědy u svého pacienta zvolí. Prospěch pacienta musí být vždy prioritou práce lékaře, který nesmí ordinovat neúčelné léčebné a diagnostické úkony ze zištných motivů. Při léčbě pacientů se lékař nesmí řídit hledisky komerčními, ale vždy výhradně svým svědomím a svými znalostmi. Lékař zkrátka nemůže být ekonomicky závislý na tom, co „uškudlí“ na svých pacientech.

Profesní autonomie lékařů je však dnes stále více ohrožena. Zdravotnická zařízení často vedou ekonomové, kterým jsou etické principy lékařské profese cizí. Prioritou je zisk, výkonnost a efektivita. Humanismus, etika a morálka jsou nezřídka odkládány jako nepotřebná veteš. Úhradové a regulační mechanismy, jimiž se zdravotní pojišťovny i politici prostřednictvím penalizací a finančních bonifikací lékařů snaží omezovat oprávněné nároky pacientů, jsou často v příkrém rozporu s pravidly lékařské etiky. My, lékaři, se musíme takovému zneužívání bránit. Nejen kvůli svému vlastnímu svědomí, ale především kvůli našim pacientům. Není to jednoduché, ale nemáme právo tento zápas vzdávat.

MUDr. Milan Kubek
prezident České lékařské komory

Pacient a lékař, dva věrní a neoddělitelní souputníci procházející dějinami celé medicíny

S nadsázkou lze říci, že jeden bez druhého nemohou být, zkrátka pacient bez lékaře je jen nemocný člověk a lékař bez pacienta je člověk bez práce.

Tito dva partneři se navzájem trvale ovlivňují a kvalita jejich vztahu hovoří o kvalitě dané společnosti.

Čím je vztah pacient–lékař tak výjimečný, že vzbuzuje tolik zájmu v době, kdy medicína doznala značných úspěchů a stala se z ní ekonomicky významná komodita? Může se skutečně pacient stát (pouhým) klientem a lékař (pouhým) poskytovatelem zdravotních služeb? Je klient více než pacient? Když změníme názvy, změní se medicína? A když se změní, bude lepší?

Etická komise ČLK dostává ročně desítky dopisů od pacientů či jejich příbuzných, kteří si chtějí postěžovat. Většinou se nejedná o stížnosti disciplinární, tedy na kvalitu péče, ale na, jak to stěžovatelé nazývají, etické chování lékaře. Dostalo se jim kvalitní péče, ale postrádají správnou komunikaci, pochopení, vlídnost, ohleduplnost, stručně řečeno stěžují si na komunikaci a, jak se říká, slušné chování ze strany lékaře.

Lékaři si nám na pacienty písemně nestěžují, přitom toho občas od nich i jejich příbuzných musí vydržet poměrně hodně – od přezírání až po fyzické napadání. Bylo by zajímavé číst, na co by si lékaři stěžovali. Možná na špatnou komunikaci, nedostatek pochopení, vlídnosti a ohleduplnosti při práci, kterou vykonávají, na kvalitu pracovních podmínek, společenské postavení a ohodnocení.

Pokusme se zjistit, proč si tito dva partneři na sebe stěžují, když jeden bez druhého být nemůže. Čím jsou ovlivňováni, co je trápí a co je toho příčinou, co by se dalo změnit k lepšímu?

Česká lékařská komora je fórem otevřeným k diskuzi na různá témata a téma *Lékař a pacient v moderní medicíně*, které právě otevíráme, je zrovna jedno z nich.

MUDr. Helena Stehlíková
předsedkyně Etické komise České lékařské komory

Lékař a pacient v moderní medicíně

Předkládaná kniha je již pátým dílem série publikací vydaných k problematice komunikace a etiky v medicíně a zaměřuje se na stěžejní fenomén, kterým je vztah pacienta a lékaře.

Lékařská věda v současné době přináší převratné objevy v oblasti diagnostiky, léčby i preventivních opatření. Nicméně jestliže lékař nenaváže s pacientem empatický vztah, jenž vzbudí důvěru a motivaci k dodržování preventivně-léčebných opatření, budou i nejmodernější metody tak říkajíc „krátké". Vztah lékaře a pacienta zůstane ještě dlouho klíčovým faktorem medicíny. Určitá depersonalizace, s níž se v dnešní medicíně setkáváme a která vede k tomu, že v některých případech pacient ani nemusí poznat lékaře, jenž ho vyšetřoval nebo ošetřoval, vede mimo jiné i k tomu, že pacienti nedostatečně dodržují léčbu a preventivní opatření. To způsobuje nejen zbytečné zatěžování systému zdravotnictví, ale také paradoxně snižování důvěry pacienta v tento systém a skepsi lékaře k práci s nemocnými.

Tato publikace podává systematický a relativně ucelený pohled právě na tento klíčový prvek medicíny. Vztah lékaře a pacienta je rozebrán předními odborníky na medicínské právo, etiku, psychologii, ale také z perspektivy některých klinických oborů.

Rádi bychom zde poděkovali všem odborníkům, kteří se na vzniku této práce i knih předchozích podíleli. Zvláštní poděkování patří prof. MUDr. Janu Petráškovi, DrSc., trpělivému recenzentovi, a především pak našim čtenářům a dalším, kteří se v oblasti lékařské psychologie a etiky angažují a pomáhají jejich prostřednictvím zlepšovat „moderní medicínu".

Doufáme, že kniha bude k užitku a přispěje ke kultivaci našeho zdravotnictví.

Doc. PhDr. et PhDr. Radek Ptáček, Ph.D., MBA
Doc. MUDr. Petr Bartůněk, CSc.
editoři publikace
Česká lékařská komora, 1. LF UK v Praze